

KAZINCZY FERENC: PÁLYÁM EMLÉKEZETE

Kiad. Orbán László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei. Első Osztály: Eredeti Művek – kritikai kiadás), 1404 l.

**KAZINCZY FERENC: FORDÍTÁSOK BESSENYEITŐL PYRKERIG.
ÖNÁLLÓAN MEGJELENT FORDÍTÁSKÖTETEK**

Kiad. Bodrogi Ferenc Máté, Borbély Szilárd, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei. Második Osztály: Fordítások – kritikai kiadás), 888 l.

KAZINCZY FERENC: KÜLFÖLDI JÁTSZÓSZÍN

Kiad. Czibula Katalin, Demeter Júlia, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei. Második Osztály: Fordítások – kritikai kiadás), 411 l.

KAZINCZY FERENC: FOGSÁGOM NAPLÓJA

Kiad. Szilágyi Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011 (Kazinczy Ferenc Művei. Első Osztály: Eredeti Művek – kritikai kiadás), 527 l.

A 18. századi magyar irodalom kutatói viszonylag jól állnak a kritikai kiadások terén: megvan a Bessenyei György, a Batsányi János, a Csokonai Vitéz Mihály kritikai, megvannak a legfontosabb irodalmi folyóiratok, az RMKT 18. századi sorozatában pedig több költői életmű is megjelent. Nincs meg viszont az az életmű, mely az egész korszakhoz az alapozást adja, a Kazinczy Ferencé. S bár egy ideig még várnunk kell a teljes Kazinczyra, az eddig megjelent kötetek és a textológiai munka intézményes megszervezése ígéretesnek mutatkozik. A Debreceni Attila által vezetett MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében működő Textológiai Műhely utódjának is tekinthető, amely immár a szöveggyűjtői munkát végző 18–19. százados kutatók nagy részét összefogja. A feladat ugyanis nem csupán Kazinczy hagyatékának sajtó alá rendezése és könyvalapú, illetve elektronikus megjelentetése, hanem a korszak irodalmi szereplőinek összekapcsolása, a hiányzó vagy csak részleteiben ismert életművek kiadása, a megjelenési közeget biztosító folyóiratok minél részletesebb feltárása, ezek által a klasszikus magyar irodalomnak és irodalmi közegnek nevezett szöveguniverzum megjelentetése és értelmezése.¹ Ezt az első látásra beláthatatlannak tűnő munkát az elektronikus kiadások technikai megoldásai jócskán megkönnyítik: a kutatók összehangolt munkával közös adatbázisokat, jegyzetapparátust és személyi regisztereket építhetnek, ám számolni kell azzal is, hogy az egyes papír alapú kiadásoknak önállóan is működniük kell, a kutatócsoport többi kötetétől függetlenül. A nyelvterület különböző helyein folyó textológiai munkálatok integrációjára nemcsak azért volt szükség, mert egyébként nehezen láttuk az

¹ A programot, a résztvevők névsorát, az eddig megjelent eredményeket lásd <http://irodalom.arts.unideb.hu/kutatas/textologia> (2012.10.21).

egyes életművek kapcsolódási pontjait, hanem azért is, mert egy konzorciumban működő rendszer talán erősebb garanciát nyújthat arra, hogy a szövegek feldolgozása nem torpan meg, az életművek nem maradnak csonkák finansziális vagy kutatói erőforrások hiánya miatt. A kutatócsoport honlapja által felvillantott lehetőségek újraírhatják ugyan a felvilágosodás és a reformkor szövegvilágát, ám a középpontba állított Kazinczy-életmű azt is jelzi, hogy a kapcsolatrendszerek és értelmiségi hálózatok térképe valószínűleg nem fog módosulni. Mivel Kazinczy volt a legaggasztóbb hiány, érthető volt a korszak kutatóinak lelkesedése, amikor 2009-ben a kritikai kiadások első három kötete megjelent. Annál furcsább viszont, hogy a kutatócsoport belső műhelybeszélgetésein kívül nem indult meg a tágabb szakmai vita arról, hogy a kiadások struktúrája, a szövegek és jegyzetek várható hatása hogyan befolyásolja a többi kutatást, amelyek valamilyen módon mégiscsak ebből az életműből indulnak ki.

Pedig már az eddigiek alapján is látható, hogy ez a kritikai kiadás össze fog kapcsolódni mindennel, amit a korszak kapcsán le fognak írni, Kazinczy be fog türemkedni mindenhova, s ezt az amúgy is rajta keresztül konstituálódott korszakot még inkább az ő szemével látjuk majd. A helyzet ellentmondásosságára a fordításkötet sajtó alá rendezői is hivatkoznak: „Kazinczy kimagasló magyar irodalom- és művelődéstörténeti szerepe miatt a *Hatástörténet* fejezet az egyik legfontosabb részét képezi kiadásunknak, a kötet sajtó alá rendezése során kiemelt figyelmet fordítottunk a fordítások hatástörténeti tanulságai összegyűjtésére és kritikai bemutatására. Ezen a területen néhol nehéz feladattal szembesültünk. Ugyanis mivel a korszak összefüggéseire és eseményeire nézve mind a mai napig az irodalomtörténeti emlékezet egyik leggazdagabb és legfőbb forrása épp magának Kazinczynak az áradó és információgazdag levelezése, ezért Kazinczy munkái hatástörténetének vizsgálata terén is jobbra magának Kazinczynak a beszámolóit állnak rendelkezésünkre.”² Annál inkább nehéz ez a helyzet, mert ha valaki az elmúlt öt évben végigkövette a klasszikus magyar irodalomtudománnyal foglalkozók szakmai vitáit és kötetlen beszélgetéseit, könnyen érezhette úgy, hogy valamiféle pletykaklubbá alakult ez a közeg, s mindenkit erősen foglalkoztatott Kazinczy magánélete, megélhetése, írásszokásai stb. A teljes Kazinczy-kiadásnak szakmai körökben erőteljesen megnőtt a tétje, miközben egyre nagyobb ívű szakmai összefogásra lett szükség ahhoz, hogy a kiadás projektjét folytatni lehessen. A magyar textológia történetében egyedülálló példa lett tehát, ahogyan intézményi szinten három műhely (DE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, ELTE XVIII–XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, SZTE Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék), kutatókra és sajtó alá rendezőkre lebontva viszont szinte a teljes, a korszakkal foglalkozó szakmai közeg összefogott, hogy a hiányzó életművet kiadhassa, a korszak többi szereplőjét és azok teljesítményét pedig köré építhesse.

A sajtó alá rendezőknek egyáltalán nem volt könnyű dolguk. Egyrészt az elvárások perszonalizáltak: a szűk értelemben vett Kazinczy-kutatókon kívül is sokan választ várnak a sajtó, korszakhoz kapcsolódó kérdéseikre, mintegy a végre megjelenő Kazinczy-

² *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig*, 763–764.

szövegektől várva a megoldást minden olyan problémára, amit a korszakból ismert egyéb szövegek nem oldanak meg. Arról nem is beszélve, hogy Kazinczy íráskényszersége, a szövegek át- és újrastrukturálása, a kéziratok általa és a későbbi kutatók általi többszörös újrendezése, kéziratok és kiadott textusok közötti problematikus viszonyok olyan textológiai innovációkra kényszerítették a kutatókat, amelyekről korábbi példa hiányában nem mindig lehetett látni, hogy működőképeseek lesznek-e.

A textológiai újítás szükségessége talán a *Pályám emlékezete* cím alatt megjelenő önéletrajzi jellegű szövegek esetében a legszembetűnőbb. A szövegtípusok műfaji besorolhatatlansága, az egyes szövegvariánsok egymáshoz való viszonya, az átírás, bővítés, felcserélés Kazinczy által oly nagy örömmel üzőtt gyakorlatai, nem utolsósorban a több ezer lapos kéziratanyag léte lehetetlenné teszi a minden szempontból tökéletes megoldást. A sajtó alá rendező Orbán Lászlónak több esetben is olyan döntéseket kellett hoznia, amelyek segítségével maga az értelmező szerkesztő építette fel a 2009-ben *Pályám emlékezete*-nek nevezett szöveggyűjtést, amely az autobiografikus szövegek többségét magába szeretné kebelezni.³ A szándék – a rögzítő és újraíró Kazinczy lehető legtöbb alkotói sajátosságát bemutatni – természetesen érthető, és az is világos, hogy amennyiben a feljegyzéseket nem integrálják ebbe a kötetbe, önmagukban nem nyerhetek volna jelentést, és értelmezésük is nehezebb lett volna.⁴ A csaknem másfél ezer lapos *Pályám emlékezete* viszont így különböző műfajú szövegek egymásra vonatkoztatásával konstruálja meg az alkotó Kazinczyt: feljegyzések (több ezer lapból szelektálva), naplók (az utólagos korrekciók miatt műfajilag az önéletírásokhoz közelíthetőségük miatt), önéletrajzok és a *Pályám emlékezete* szövegei (a hat variánsból három⁵). Az „igazi” Kazinczy képéről minden bizonnyal le kell mondani, hiszen ő maga életkortól függően konstruálja újra pályaképét, így a klasszikus kritikai elveket követő szöveggondozást magától értetődően vetette el a szerkesztő. Ha nincs főszöveg, ha a szövegcsoporthoz kiadásának fő célja a szerzői munkamódszer és a konstruált Kazinczy különböző narratíváinak láttatása, akkor csakis a genetikus szövegkiadás módszerei jönnek számításba. A szerkesztő azonban gyakorlati okok miatt erről is lemondott (ekkora szöveghalmazt képtelenség lenne egyetlen kiadásban megjeleníteni és a horizontális kapcsolódási pontokat is nyomon követni), és létrehozott egy egészen egyedi, a klasszikus és a genetikus kritikai, valamint az elektronikus kiadások némely elemeit átvevő sajátos, talán csak Kazinczy esetében alkalmazható módszert. Orbán László arra törekedett, „hogy jól olvasható, de önálló státusú szövegeket” (784) adjon közre, a jegyzetapparátusban pedig az optimalizálás, információgazdagság és a különböző kapcsolódási pontok feltárása volt a cél az olvasói

³ Természetesen kivételt tesz a tematikailag rokon *Fogságom naplójával*, melyről a következőkben lesz szó, vagy az olyan, a számtalan szövegvariáns miatt önmagában is problematikus, ám az önéletíráshoz tartozó szöveggel, mint az *Erdélyi levelek*, mely a sorozat következő köteteként fog megjelenni.

⁴ A feljegyzések válogatása, a tematikai hasonlóság miatti szelekció némileg ellentmond Kazinczy gyakorlatának, aki szöveggyűjteményként kezelte jegyzeteit. A feljegyzések másfajta értelmezése és használata azonban már a kutatócsoporton belül is felmerült, hiszen GRANASZTÓI Olga feldolgozásában a *Pandekták* már elérhető a honlapon: <http://deba.unideb.hu/deba/pandektak/index.php> (2012.10.21).

⁵ A fennmaradó három variáns sem marad ki teljesen, amennyiben egy-egy szövegmező lényeges javításokat tartalmaz, közlésre kerül.

aktivitás segítségével. Nagyon sok (megkockáztatnánk: túl sok) múlik itt az olvasói aktivitáson: a szerkesztő szövegmezőkre osztotta ugyan a műfajilag is heterogén szövegkorpust, a szövegmezők összeolvasása, az alkotói folyamat feltárásának lehetősége az olvasóra van bízva (a margináliákban jelzett számokkal utasítva az olvasót a lehetséges linkek követésére). A szövegek tér-idő koordinátái előfejen szerepelnek, a jegyzetmezőket kizárólag ezek segítségével tudjuk megtalálni. Kérdéses azonban, hogy lesz-e olyan olvasója a kötetnek, aki hajlandó/képes lesz egyrészt a szövegkapcsolódási pontokat nyomon követni, majd a hozzá kapcsolódó jegyzetmezőt megtalálni és az abban foglalt információk segítségével saját nézőpontot kialakítani Kazinczy alkotói folyamatáról, a szövegmodosulások jelentéséről, valamint a jegyzetapparátus információit adott időponthoz társítani. A szövegmező – jegyzetmező társítással ugyanis az lehet a probléma, hogy míg a szövegek akár huszonöt év eltéréssel is keletkezhetnek, a jegyzetapparátus csak egyetlen, időtlennek tűnő információhalmazt közvetíthet. Az olvasói aktivitást egy szövegen kívüli tényező is nehezíti: a korszakkal és Kazinczy egy-egy alkotói periódusával foglalkozó remek kötetek ellenére hiányzik egy olyan Kazinczy-monográfia, amelynek állításait az olvasó összevethetné a *Pályám emlékezete* olvasása közben felsejlő meglátásokkal. Nincs tehát olyan referenciapont, amelyhez képest újat fogalmazhatunk meg a szövegalkulásra is reflektáló olvasás közben, ami persze kimondottan szerencsés helyzet is lehet, hiszen a lehetséges monográfia most már csak az önmagát konstruáló Kazinczy stratégiáinak figyelembevételével készülhet el. A sokszor emlegetett elektronikus kiadás nyilván megkönnyíti majd a szövegösszefüggések feltárását, ahhoz ugyanis, hogy releváns kijelentéseket fogalmazhassunk meg Kazinczy alkotói pályájával kapcsolatban, valahol le kell állítani a szövegváltozásokra figyelő végtelen kóborlásokat. A variánsok között magabiztosan mozgó olvasó/kutató akkor lehet képes a Kazinczy írásgyakorlatára vonatkozó, Orbán László által megfogalmazott eredmények árnyalására és továbbgondolására.⁶ Egyelőre a hatalmas munka és a korszak identitásmechanizmusainak megértésében Kazinczy önkonstruktív munkájának megkerülhetetlensége látszik.

A *Fogságom naplója* – a korábbi példától eltérően – funkcionális és rutinos kiadás, sajtó alá rendezője Szilágyi Márton. Természetesen nehéz is lenne összemérni egymással egy két évtizede textológiai edződő kutató és egy pályakezdő textológus munkáját, az azonban az előbbihez képest mindenképpen szembetűnő, hogy a megállapított főszöveg, a hozzá kapcsolódó feljegyzések (melyek a 2011-es megjelenéstől kezdődően most már a *Fogságom naplója* részeinek vagy legalábbis holdudvarának tekinthetők), az érvelő jellegű bevezetés és a jegyzetek messzemenően figyelembe veszik a nyomtatott könyv-olvasás szokásrendszerét, ésszerűségét. És azzal sem árt számolni, amit a kiadói bevezetőben olvashatunk is,⁷ hogy itt mégiscsak lezárt szövegegységről van szó, melynek prob-

⁶ Lásd ORBÁN László, *A tinta színe = Leleplezett mellszobor: Nyomozások Kazinczy birtokán*, szerk. CZIFRA Mariann, Bp., Gondolat, 2009, 199–249.

⁷ A *Fogságom naplója* jellegében mégiscsak eltér a *Pályám emlékezete*től: itt nem egy több variációban létező, bizonytalan szöveghatáru prózai műről van szó, hanem egy Kazinczytól határozottan lezárt egységről, amely többé-kevésbé pontosan meghatározható időpontban kikerült írója kezéből; ráadásul Kazinczy életében

lematikusságát főként a kortársi megjelenés hiánya adja. E kötetnél is a genetikus szövegkiadás elveinek alkalmazásáról érdemes beszélnünk, arról a filológiai modellről, mely Szilágyi Márton munkáját meghatározta. A szöveggenetika végigkövetése a kiadásban lehetetlen volt: a *Fogságom naplója* esetében nincs Kazinczy autográf, a kiadástörténet pedig 1848-ban, a részleges kiadással kezdődik, s hozzákapcsolódik egy eseménytörténetileg a politikatörténet területére kerülő jelenség, a Martinovics-per értelmezéséhez. A recenzensek számára ez az összekapcsolódás jelenti a kiadás értelmezési lehetőségét: a textológiai munka e kötet esetében eseménytörténeti jellegűvé vált, s ezt a kötetet ki is emeli némileg a sorozat többi kötete közül azáltal, hogy a New Philology⁸ területére teszi áthelyezhetővé. Erről a tudománytörténeti iskoláról a sajtó alá rendező nem beszél, viszont a kiadás jellege mindenképpen ebbe az irányba mutat, s azt a kérdést veti fel: kiindulhat-e azonos textológiai tradíciókból/tudományos irányzatokból a Kazinczy-életmű különböző köteteinek létrehozása. Szilágyi Márton a *Bevezetés A jelen kiadás alapelvei* című részében kísérletet tesz arra, hogy a genetikai kiadás koncepciójába illessze munkáját (mely modell a sorozat koncepcióját meghatározza), ennek az irányzatnak a területén azonban csak egy olyan huszárvágással kaphat helyet ez a kötet, mely a genetikus kritikát az egyes szövegkezelés-történetekhez alkalmazkodó elvként határozza meg Kelevéz Ágnes megítélése szerint.⁹ A kiadó koncepciója nem pusztán az lesz tehát, hogy megállapítsa a *Fogságom naplója* autorizált szövegét, hanem hogy figyelembe vegye azon szövegeknek a kontextusát is, amelyek „tartalmilag vagy genezisük tekintetében ugyanazt az élményanyagot igyekeztek megfogalmazni” (210). Vagyis a kiadás alapjánál nem a *Fogságom naplója* mint mű szövegének a története, hanem Kazinczy fogságának története áll, illetve az a történet, mely ezen élményanyag fikciójává alakulásából rajzolódik ki. Ezzel pedig a kiadás visszakerül ahhoz a történeti kontextushoz, mely a Martinovics-perrel való egybeolvasás értelmezési stratégiáit hívja elő, vagyis a szöveg keletkezésével egyidejű olvasás- és írásgyakorlatokhoz kapcsolja a szöveget. Ezzel a *Fogságom naplója* olyan kiadást valósít meg, mely politikatörténésznek és irodalomtörténésznek egyaránt hasznos lehet, hiszen mindazokat a Kazinczy-szövegeket tartalmazza, melyek a fogság feldolgozásával kapcsolatosak a fogság idején elkezdett feljegyzésektől az eseményhez kapcsolódó levelek egy részéig. A szövegeket közlő egység – e szempontot figyelembe véve – három alegységre tagolódik: *Naplók, feljegyzések* (9–63), *A Fogságom naplója másolatgyűjtése* (63–140), illetve egy *Függelék* cím alatt futó részre, mely a következőket tartalmazza: *Rekonstruált levélegyűjtés, Levelek listája, Kazinczy Ferenc összegyűjtött, kommentált levelezése a fogság alatt megismert*

sem egészében, sem részleteiben nem jelent meg, így jó darabig csak a kéziratos hagyományozódással kell számolnunk... (209.)

⁸ Ebben az esetben a New Philology névvel nem a *Helikon: Irodalomtudományi Szemle* 1998/4. (erre egyébként a kiadás sajtó alá rendezője is hivatkozik – 210) vagy 2000/4. számaiban szereplő (új) filológia kimondottan szövegkiadási gyakorlatot érintő aspektusait illetjük, hanem e textológiai irányzatnak a gyarmatosítás eseménytörténetével összefüggésben álló gyakorlatát. Textológia és eseménytörténet összefüggéseinek végiggondolása a magyar reflexióból sajnálatos módon kimaradt. Reményeink szerint a *Fogságom naplója* megjelenése beindíthatja az ezzel a kérdéssel való foglalkozást (is).

⁹ Lásd a kötet 209–210. lapjain közölt megfontolásokat.

személyekkel (140–209). A levelek esetében a sajtó alá rendező a következő megoldást választotta: „bizonyos leveleket – ahogyan ezt alább megindokoljuk – egy szövegegység rekonstrukciójaként függelékben közöltünk, illetve a jegyzetekben utaltunk a párhuzamként vagy forrásként fontosnak bizonyuló levelekre.” (211.) Ezzel a szelekcióval a kiadás még egy fontos lépést tesz meg: a sorozat e kötetét hozzákapcsolja nemcsak Kazinczy egyéb önéletrajzi szövegeinek kiadásához, hanem ahhoz az egyelőre születőben levő anyaghoz, mely a sorozat mindenképpen legnagyobb várakozás-megelőzte alsorozata lesz: a Kazinczy-levelezéshez. Logisztikai szempontból ugyanis a folyamatban lévő munkálatok lehetővé tették, hogy a sajtó alá rendező együttműködjön a Kazinczy-hagyatékon dolgozó és azt dokumentáló Czifra Mariannal. A kiadás jegyzetei közül a legizgalmasabbak (a recenzensek számára legalábbis) az *Életrajzok* (418–463) cím alattiak, ahol a *Fogságom naplójában* megjelenő összes személyre vonatkozóan megtaláljuk a fellelhető adatokat olyan merítésben, melyen egyértelműen a társadalomtörténész kérdés-módja ismerhető fel.¹⁰ Hasonló anyagot a *Pályám emlékezete* is megbírt volna, tisztában vagyunk azonban azzal a munkatöbblettel, melyet egy ilyen jellegű önálló jegyzet-anyag összeállítása jelentett volna.

Annak ellenére, hogy Kazinczy szerette magát szépírónak láttatni, az eddigi kutatások nem a konkrét alkotót, hanem az irodalomszervezőt, nyelvújítót, a kapcsolathálók egyik legfontosabb központját, a közéleti embert vagy akár a műélvezőt vizsgálták. Magyarázható mindez a teljes szépírói életmű feldolgozásának hiányával. Ezért fontos teljesítmény, hogy most láthatóvá válik valami a szépírói teljesítményből is, még akkor is, ha egyelőre csupán fordításai jelentek meg, és itt a *csupán* kizárólag a mennyiségre vonatkozik, hiszen az eredeti és a fordított művek szinte hasonló státust tölthetnek be a szerző életművében.

Czibula Katalin és Demeter Júlia rendezte sajtó alá a *Külföldi játszószínt*, azt a nyolc drámafordítást tartalmazó kötetet, amely Kazinczy koncepcióját követi, eltér tehát a Bajza által módosított és kiadott szövegektől. A szerkesztők egy hagyományosnak nevezhető kritikai kiadás struktúráját követik: egyetlen szöveget közölnek, a szövegvariánsok megjelentetésétől teljes mértékben elzárkóznak. Ebben az esetben is súlyos döntéseket kellett hozniuk a szerkesztőknek: a legutolsónak ítélt autográfot tekintik főszövegnek azokban az esetekben is, amikor létezik Kazinczy életében kiadott változata az adott fordításnak. Ezzel kétségtől egyszerűbbé tették a kötet használatát, a jegyzetek segítségével világos képet kapunk a fellelhető variánsokról, a szöveg megjelenéséről, eredeti és fordított mű viszonyáról és a társadalmi kontextusról, valamint a keletkezés- és hatás-történetéről. A variánsok leginkább akkor hiányoznak, amikor a jegyzetek is jelzik, hogy Kazinczy megítélése szerint fontos változások estek a szövegeken: jó lenne azonnal összehasonlítani a Bajza által kiadott *Emília Galottit* a kötetben közölt változattal, de a többi, a *Külföldi játszószínen* megjelent drámaszöveg esetében is (két Lessing- és két Molière-fordítás) érdemes lett volna ezeket az összevetéseket már a kötetben elvégezni.

¹⁰ Szemléltetésül egy egymondatos idézet: „Ürményi József (1741–1825). Régi, de szegény Nyitra vármegyei köznemesi család sarja.” (460.)

A nyolc drámafordítás közül három kiadatlan szöveggel van dolgunk (*A' Titus Kegyelme*, *Themistoclesz*, *Makbeth*), de a szerkesztők minden dráma esetében számba vették az összes fellelhető kéziratot és kiadást, ezekről tehát átfogó képet kaphatunk. A megszokott szövegszervező szempontok (például kronológia) ez esetben sem érvényesíthetők, Kazinczy folyamatos újraírásai lehetetlenné teszik annak eldöntését, hogy melyik szöveggel foglalkozott legkorábban. Hasznosnak és használhatónak tartjuk azt a kötetszervező kompozíciót, mely szerint az egyes sorozatokba kerülő darabok egymás mellett maradtak, és valóban elfogadható az a javaslat, hogy a *Szép Literatura*-hoz tartozó darabok majd ott jelennek meg. Kérdéses viszont, ha ebben a kötetben nem kapott helyet (valamennyire érthető módon persze) Kazinczy Setéth Imre feldolgozása, van-e még esély arra, hogy bármelyik más kötetben megjelenjen, hiszen műfajilag vagy szisztematikusan máshová sem lehet besorolni. A kötetnek máris vannak eredményei, a szerkesztők is jelzik, hogy Kazinczy „világnézeti tájékozódási pontként használja az európai irodalommal történő írói szembesülését.” (346.)

A fordításokat tartalmazó al sorozat másik egységét az önállóan megjelent fordításkötetek adják tizenkét szövegközléssel, melyet Bodrogi Ferenc Máté és Borbély Szilárd rendezett sajtó alá, s mely a szépirodalmi jellegű fordításokat tartalmazza az 1814–1815 között megjelent *Szép Literatura* cím alatt közölt kilenc kötetet leszámítva. A kötet két olyan szöveget is tartalmaz, melyek talán még az iskolai kurrikulumokba is illeszthetők: a *Geszner' Idylliumit* (35–115) és a *Bácsmegyeinek össze-szedett Leveleit* (115–193). A *Hamlet*-fordítás kritikai közlése szintén lehetővé teszi Kazinczy beillesztését a világirodalmi tananyagba. A sajtó alá rendezők munkája ismét egy életrajzhoz is kötődő történetet vázol fel: „láthatjuk az esetlegesen választott első fordítását készítő, még botladozó stílusú diákot és az érett, határozott célok jegyében dolgozó széphalmi mestert.” (763.) S bár a sajtó alá rendezők egyértelműen fejlődéstörténetként definiálják a fordító Kazinczy pályájának alakulását, e kötet – reményeink szerint – módot fog adni majd arra is, hogy az elszigetelődő fordító hanyatlástörténetének perspektíváját is hermeneutikai igénytel teremtse meg. E kötetek közlésének koncepciója illeszkedik leginkább az irodalmi folyamatok dokumentálásának történetébe. A kiadás struktúrája – akárcsak az előző – a klasszikus kritikai kiadások struktúráját követi: a jegyzetek a kézirat változatok és a nyomtatásban megjelent szöveg adatait közlik, a forrásszöveg és a magyar fordítás viszonyát, az egyes szövegek alakulástörténetét, illetve az egyes szövegek hatástörténetét tekintik át. Fordításkötetről lévén szó az eredeti és a fordított szöveg viszonya igencsak fontos kérdésnek tekinthető. Kazinczy fordítói gyakorlatából azonban sommásan következik a sajtó alá rendezők következtetése, mely a kiadás alapelveként is funkcionál: „A forrásszöveg tendenciózus vagy szabad átalakítása sehol sem mutatható ki.” (763.) A kiadás funkcionális, könnyen forgatható. Jegyzetei összeállításában ismét ugyanaz az elv vet fel kérdéseket, mely a sorozat szinte mindenik kötete esetén: hol húzza meg a határt a nyomtatott kötet a szövegkorpuszhoz tartozó jegyzetanyag közlésében az elektronikus kiadáshoz viszonyítva? Ebben az esetben a sajtó alá rendezők a kéziratok és az imprimatúra-példányok változásainak regisztrálásától tekintettek el.

A sorozat megszületésének legfontosabb hozadéka természetesen a Kazinczy-kép változásával mérhető. Persze mindezt akkor lehet majd igazán regisztrálni, ha megszületik az a Kazinczy-monográfia, melynek hiányát e recenzió szerzői és a kötetek sajtó alá rendezői is előszeretettel emlegetik. Végző soron alighanem egy én-hermeneutikai történethez fogunk eljutni, s lassacskán látható lesz, hogy valóban mennyire Kazinczy által konstruált és kézben tartott az a folyamat, mely a magyar irodalomtörténet 18–19. századi korszakának centrumába emelte őt. A kötetek alapján egyelőre a recenzensek ezt a minden folyamathoz kapcsolódni akaró személyt látják Kazinczyban. A sorozat köteteivel a szerkesztők, sajtó alá rendezők nemcsak életművét adják ki, de személyes arculatépítési stratégiáit is – s ezzel emberileg mintegy „kiadják”. Az izgalmas történetek egy következő lépésben ott születhetnek majd, amikor arra kezdünk el rákérdezni, melyek voltak azok a folyamatok, melyekre nem terjedt ki a széphalmi mester árgus figyelme. A sorozat és a vállalkozás nemcsak a klasszikus magyar irodalom történetét fogja módosítani, de alighanem a 21. század magyar filológiatörténetének is jelentős fejezetévé válhat.

Biró Annamária – Keszeg Anna

MONOK ISTVÁN: A MŰVELT ARISZTOKRATA. A MAGYARORSZÁGI FŐNEMESSÉG OLVASMÁNYAI A XVI–XVII. SZÁZADBAN

Budapest–Eger, Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Főiskola, 2012 (Kulturális Örökség), 470 l.

A kora újkori Magyarország irodalom- és művelődéstörténetének kutatói előtt jól ismert tény, hogy Monok István több évtizedes munkássága révén mára a magyar könyvtörténet kutatásának meghatározó egyénisége lett. Ma már a művelődéstörténet valamennyi diszciplínája alapműként használja az általa kiadott könyvsorozatok, kézikönyveket, szövegkiadásokat és monografikus feldolgozásokat. Korábbi kötetei közül is kiemelkedik a Dudith András könyvtáráról, a Rákócziak bibliotékájáról, valamint a Batthyány Boldizsár könyvkultúrájáról készült forráskiadvány. Tudományos eredményeinek francia nyelvű összegzése a Kárpát-medence könyvtáraitól és olvasáskultúrájáról nemrég jelent meg (*Les bibliothèques et la lecture dans*

le Bassin des Carpates 1526–1750, Paris, Honoré Champion Éditeur, 2011). Ugyancsak nemzetközi elismerést váltott ki a belgiumi *Europa Humanistica* sorozatban kiadott kötete (*Humanistes du Bassin des Carpates*, I, *Traducteurs et éditeurs de la Bible*, Brepols, 2007). Most megjelent monográfiájának alapja akadémiai doktori értekezése, amely a kora újkori Magyar Királyság főúri könyvműveltségének részletes elemzését tűzte ki célul, s ezt széleskörű forrásbázis alapján végezte el. Ehhez az *Adattár* közismert könyvlistái mellett számos egyéb nyomtatott és kéziratos forrás anyagát is bevonta a vizsgálatba. A téma természetéből (pontosabban: a Magyar Királyság 16–17. századi földrajzi és politikai határaiból) következően az értekezés-

nek figyelembe kellett vennie a horvát, a burgenlandi német és a szlovák nyelvű szakirodalmat, közülük valamennyinek tételszáma az utóbbi időben jelentősen megnövekedett. Példaszerű az az objektivitás, amellyel Monok István ezt a soknyelvűséget kezeli, s jegyzetanyagában a magyar szakirodalom mellett mindig gondosan szerepelteti a szomszéd országok kutatóinak eredményeit. Mintegy félszáz lapnyi bibliográfiája (394–445) a további kutatások számára irányadó lesz, főként azért, mert a külföldön megjelent, olykor nehezen hozzáférhető és a hazai szakma számára vagy egyáltalán nem, vagy legfeljebb csak nagyon szűk körben ismert tételeket is nagy számban sorolja fel.

A terjedelmes anyag bemutatásának módszerét a szerző világosan megfogalmazza: nem a szövegekről, nem azok esztétikai jelentőségéről, hanem a könyvek sorsáról, jelenlétükről, s az általuk kialakított (vagy kialakítható-rekonstruálható) művelődéstörténeti kontextusról, a possessorok ízléséről, nyelvtudásáról, vallási, szakmai, kulturális orientációjáról kíván értekezni. Azt is egyértelművé teszi, hogy a könyvkultúrának egyik szegmenséről van itt szó, az arisztokrata bibliofiliáról, s a Kárpát-medence vonatkozásában a kép úgy lesz teljes, ha emellé az egyházi, majd pedig a polgári könyvműveltségről szóló monográfia is társulni fog a jövőben.

A főúri könyves műveltség bemutatását az értekezés az interpretáció lehetőségeinek és a forrásadottságoknak az áttekintésével kezdi, s ezekből az indító fejtegetésekből látszik, hogy a szerző teljes mértékben számot vetett a téma kutatásának nehézségeivel, buktatóival. Tudatában van annak, hogy a könyv megléte és birtoklása még nem feltétlenül egyenlő tartalmának

ismeretével, már csak azért sem, mert a könyvállomány gyarapodásának ill. a beszerzésnek is számos különböző oka lehet (öröklés, adományozás, házasság révén történő vagyonegyesítés stb.), ezért indokolt annak a ténynek a jelzése, hogy az olvasmánytörténetnek a könyvlajstromok mellett a possessor marginálisok megléte vagy éppen a könyv állapota is figyelembe veendő forrása lehet. Egy-egy főúri bibliotékája számos olyan művet is tartalmazhatott, amelyet a tulajdonos egyáltalán nem vagy csak részben olvasott el s eszmevilágára nem hatott. Ehhez legfeljebb azt fűzhetjük hozzá, hogy a beszerzés elhatározása sem mindig a tulajdonostól származott, abban az udvari értelmiség valamely tagjának (udvari lelkész, iskolamester, könyvügynök, kereskedő stb.) is jelentős szerepe lehetett egyes esetekben. Más kérdés, hogy erre utaló forrásadatokkal viszonylag kevés esetben rendelkezünk.

A monográfia az arisztokrácia könyvkultúráját földrajzi szempontú sorrendben tárgyalja, kezdve a Horvát Királyság két megyéjével (Varasd és Zágráb), minthogy a Horvát Királyság „a magyar korona része volt” (7), s ezután halad végig a kora újkori Magyar Királyság félkörívű területének főúri könyvtörténetét illető forrásain. Erdély már nem tartozik a mostani vizsgálódása körébe, az egy jövődöbeli értekezés tárgya lehet.

Az értekezés összesen 23 főúri család könyvtárát vagy könyves kultúrájának és mecenatúrájának adatait veszi górcső alá, ami valójában még ennél többet is jelent, mivel egyes családok több helyen rendelkeztek bibliotékával, az egymást követő generációk pedig a hagyományozott könyvek mellé olykor szinte egy új gyűjteményt hoztak létre. Az is nyilvánvaló,

hogy a vizsgált területen még ennél is több tehető nemesi család élt, de a forrásadottságok megszabták a kutatási lehetőségeket, így elfogadható, hogy éppen az itt tárgyalt családi könyvtárak szerepelnek az értekezésben.

Értékes eredménye Monok vizsgálódásának, hogy olyan könyvtárakról is tud valamelyes képet adni, amelyekről csak mozaikszerű adataink maradtak fenn. Ilyen például az Istvánffy- és a Mikulich-bibliotéka, mindkettő több ezres tételt számolhatott, de mára csupán néhány tucatnyi kötet azonosítható belőlük. Az előbbiről azt olvassuk, hogy „nehéz lenne egy több ezres könyvtár arculatáról beszélni, illetve tulajdonosának olvasmányműveltségét karakteresen jellemezni. Ebből a szempontból szerencsés is, hogy csak közel félszáz könyv címét ismerjük ebből a gyűjteményből” (61). A könyvtörténész feladata így valóban könnyebb, mert áttekinthető anyagot kell szem előtt tartania, de azért mégis szerencsésebb lehetne, ha ismerhénék az egész könyvlistát, és annak révén állhatna előttünk a korszak legjelesebb historikusának olvasmányműveltsége. Monok persze a félszáz könyv ismeretében is meggyőző megállapításokat tesz: a tulajdonos közismerten széleskörű történeti műveltségét kialakító kötetek mellett a klasszika-filológia és a humanista erudíció elsődlegesen jellemző alpművei is megtalálhatók voltak Istvánffy könyvtárában.

Szerencsésebb a forrásadottság a Zrínyi család könyvműveltségének felmérése esetében. A Bibliotheca Zriniana példás szakszerűséggel közreadott anyaga (melynek összeállításában Monok maga is részt vállalt) szinte önként kínálta az elemzési szempontokat. Meggyőző az értekezés szerzőjének megállapítása, mely szerint az

eposzíró Zrínyi Miklós „könyvtárának létrehozása teljesen saját könyvszeretetének eredménye. A döntő impulzust e téren itáliai tanulmányútja adhatta” (73). Ebben az esetben a tulajdonos tájékozottsága volt a döntő, de a beszerzést ekkor is segítették szakemberek, akiknek nevei is ismertek. Az itáliai út szemhatártágító hatása, a költő európai látókörének kialakulása jól nyomon követhető a csáktornyai bibliotéka anyaga alapján, annál is inkább, mivel a tulajdonos kézírásos bejegyzésekkel kísérete olvasmányait. Nagy kár, hogy a későbbi könyvkötő kése gyakran megcsonkította a marginálisokat. Végeredményben ez a fejezet igen hasznos kiegészítése az eposzíróról szóló eddigi ismereteinknek, s egyben bizonyítéka annak, hogy a könyvtörténet nélkülözhetetlen alkotórésze az irodalom- és eszmetörténeti kutatásoknak is.

Ismét más szempontból emelhető ki a németújvári Batthyány-könyvtárról szóló fejezete az értekezésnek. Mivel a térség legnagyobb hatású szellemi központja alakult ki ebben a főúri udvarban, nyilvánvaló az iránta megnyilvánuló fokozott kutatói érdeklődés. Már eddig is gazdag szakirodalom foglalkozott vele, ezt tette még árnyaltabbá az értekezés szerzőjének könyvtörténeti vizsgálódása. Egyfelől az udvar francia szellemi orientációja jelent újat és sajátos szintet a 16–17. század fordulójának magyarországi művelődéstörténeti térképén, ezt mind a mostani kötet, mind pedig a korábbi Monok-tanulmányok mutatták be kellő részletességgel. Továbbá az is különleges helyet biztosít a németújvári udvarnak és könyvtárának, hogy a német területről odamenekülő exulánsok nagy számban találtak ott menedéket, létrehozva így egy ottani nemzetközi értelmiségi közösséget, amely vallási, etnikai, nyelvi

tekintetben egyaránt sokszínű kulturális közeget eredményezett Boldizsár idejében, de a családi hagyományt Ferenc és Ádám is folytatta. Sajnálatos, hogy a 17. század folyamán források híján már nem lehet követni a Batthyány család könyveinek további útját és sorsát, viszont épp ezért nagyjelentőségű a kora újkori könyvtári állapot feltárása Monok István sokéves és sokrétű kutatómunkája révén.

Szinte valamennyi arisztokrata család könyves műveltsége rejt magában kuriózumokat, egyedi sajátosságokat, karakterisztikus vonásokat. Valamennyinek méltatására ezúttal nincs lehetőség, a tanulságokat számos tudományág fogja a jövőben hasznosítani, a részletek további pontosítása majd újabb levéltári leletek révén válik lehetővé. Monok maga is utal ilyenekre, pl. a Nádasdy-könyvtár esetében Viskolcz Noémi folyamatban lévő kutatásaitól várható az itteni összefoglalás kiegészítése, további levéltári adatok feltárása. Azt azonban már most megjegyezhetjük, hogy a Nádasdyak egymást követő generációinak könyvgyűjtési aktivitásáról szóló fejtegetés kiemelkedően tanulságos. Tamás alapozta meg a könyvtárat (meg köztudottan az egész sárvár-újszigeti szellemi központot), az ő fia, Ferenc (a „fekete bég”) tovább gyarapította azt, s közben nyomdájára hitvitázó írásaival szolgálta a reformáció ügyét. Fia, Pál ugyancsak tovább vitte a lutheránus családi hagyományt, végül a dédunoka, Ferenc – aki 1643-ban katolizált – a bécsújhelyi vesztőhelyen végezte életét, s halála egyben a hallatlanul gazdag, mintegy 2500 kötetre becsülhető könyvtárnak a szétesését, széthordását jelentette. A Nádasdy Ferenc által Pottendorfba áthelyezett családi bibliotéka állományáról a bécsi udvar számára rekvirált

kötetek lajstroma nyújt tájékoztatást, Monok ennek (valamint a lorettomi szerviták válogatása) alapján mégis képet tud adni az elveszett értékről. Talán nem túlzás azt mondani, hogy heroikus filológiai aprómunka kellett ahhoz, hogy rekonstruálható legyen a mozaikkockákból az eredetinek valamelyest is autentikus képe. A legkülönbözőbb könyvtárak egyes kötetei, possessor bejegyzések, levéltári források, ex librisek, árjegyzékek, számlák elszórt adataiból dolgozhat a könyvtörténész, s Monok István munkája ennek a körültekintő kutatási módszernek is kiváló példája.

Kérdésként merül fel viszont, hogy az egyes esetekben ki volt a könyvtári szakrend összeállítója. Maga a tulajdonos vagy egy alkalmazottjára bízta azt? Az értekezés szerzője mintha inkább az előbbi állásponton lenne, mivel a szakrendből a tulajdonos nézeteire is következtetéseket von le. Ez egyes esetekben bizonyosan helytálló, de aligha általánosítható. Az egyik Nádasdy-jegyzék IX. szakcsoportjáról (123) olvassuk a megjegyzést: „Érdekes, hogy a politikaelméletet filozófiának tekintik...” Kérdés, hogy csak a jegyzék összeírója vont-e össze ezt a szakot (*Philosophi, Politici, Mathematici*), vagy az már eleve a könyvtárban is úgy volt. Egyáltalán: voltak-e könyvtárosok a nagyobb, több ezres kötetet számláló gyűjteményekben? Pl. az Esterházy-bibliotékákban, Lakompakon, Kismartonban, Fraknó várában? Pál nádor ötezres tételt számláló gyűjteményében? A kivételes gazdagságú Esterházy-kollekciókra vonatkozóan a szórványos adatokból Monok mégiscsak össze tud állítani a tulajdonos(ok) olvasmányműveltségéről egy autentikus képet, amely magától értetődően egy újabb nagy és értékes fejezetét adja a jelen monográfiának (127–158).

Az ilyesféle részletkérdések csupán azért merülhetnek fel, mert szeretnénk minél többet megtudni a történelem vihariban elsüllyedt értékeinkről, az iszlám hódítás partvonalára mentén, a háborús viszonyok ellenére is kiépülő kulturális központok működéséről, könyvekben megtestesülő műveltségéről. De be kell látnunk, hogy tudásunk csak arról lehet, amiről források maradtak fenn, s Monok István egész munkásságának és jelen kötetének is elévülhetetlen érdeme, hogy az elszórt adatokat, sporadikus információkat összegyűjti, közzétételüket megszervezi s belőlük most egy összefüggő képet tár elénk. Ami az adatokból kideríthető, az szerepel fejtegetéseiben, de a túlzásoktól, a tetszetős, ámde megalapozatlan következtetésektől távol tartja magát.

Noha a monográfia természetéből következően nagy tényanyagot (nevek, könyvcímek, évszámok stb.) mozgat, stílusa gördülékeny, világos, részletes jegyzetanyaga pedig megkerülhetetlen tájékozódási horizontja lesz a további kutatásoknak.

Monok István könyve összességében meggyőzően mutatja be, hogy a feltárt könyvkultúra és olvasmánytörténeti anyag valóban a Magyar Királyság területén kialakult szellemi élet erőterét jelentette a kora újkorban. Munkája nyomán jelentősen árnyalódott a Mohács utáni két évszázad műveltségéről kialakult kép: világossá

vált, hogy a török hódítás árnyékában, a háborús viszonyok között is több szállal kötődött Európához a Kárpát-medence értelmisége, mint azt korábban (az általa kiadott források ismerete nélkül) hittük. Monok István fejtegetései széleskörű adatbázison nyugszanak, a filológiai mikro-történet sem idegen tőle, mégis az adathalmazt tágabb összefüggésrendbe, eszmétörténeti távlatba tudta rendezni, s ezen túl a magyarországi, a kelet-közép-európai jelenségeket összeurópai kontextusban szemléli és szemlélteti. Elemzéseiből logikusan kiviláglik az is, hogy a magyarországi arisztokráta udvarok láncolata művelődési intézményrendszert jelentett, többségükben a könyvtár mellett nyomda is működött, iskolakultúra alakult ki, egyházi és világi értelmiségi körök szerveződtek, humanista kapcsolatok szövődtek. Miként a szerző fogalmaz: „...a főúri családoknak folyamatos feladata maradt olyan művelődési program kidolgozása, amelynek keretében az általános kulturáltsági szintet emelniük kellett” (278). Fontos tanulsága ez általában is a könyvtörténeti kutatómunkának, s szem előtt tartandó szempont a nemzeti királyi központ nélkül is európai értékeket befogadó és felmutató magyarországi kultúra történetének bemutatása során.

Bitskey István

RÉGI MAGYARORSZÁGI NYOMTATVÁNYOK, IV, 1656–1670

Heltai János, Pavercsik Ilona, Perger Péter és P. Vásárhelyi Judit munkája
V. Ecsedy Judit és Käfer István közreműködésével, szerkesztette P. Vásárhelyi Judit,
Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012, 1361 l. + a címlapok és mintalapok képei.

Fontos hagyományt ápol az Országos Széchényi Könyvtár, amikor legjelentősebb kiadványainak sajtóbemutatóját tu-

dományos konferenciával kapcsolja egybe. A 2012 áprilisában megrendezett teltházás bemutató a könyvtár egyik legjelentősebb

könyvsorozatának újabb kötetét prezentálta, egyben a munkálatok során felmerült tapasztalatok és a további feladatok összegzését is nyújtó előadásokat osztott meg az érdeklődőkkel. (Sajnálatos, hogy a könyvtár áprilisi eseményeinek fotógalériájában a mai napig [2012. augusztus 14.] nincsen beszámoló a rendezvényről.)

A régi magyar nyomtatványok retrospektív bibliográfiai feltárása, az RMNy több évtizedes munka után elérkezett a negyedik kötetéhez, amely már önmagában is figyelemre méltó, egészen különleges azonban az a tény, hogy egy sorozat szerkesztői – társadalmi, anyagi és személyes jellegű – változások után is képesek azonos elvek alapján, azonosan magas színvonalon dolgozni és még munkájuk hagyományos (papír alapú) megjelentetésére is van mód. Az 1971-ben megindított sorozat támogatói szinten is jelentős változáson ment át, a jelenlegi kötetben egyre nagyobb szerepet játszik az Országos Széchényi Könyvtár, ezúttal nemcsak a kutatás személyi és anyagi feltételeinek megteremtésével szerepelve, hanem végre a szerzői jogok terén is osztozva az Akadémiai Kiadóval, a megjelenés anyagi támogatása pedig a Magyar Tudományos Akadémiának és az Országos Tudományos Kutatási Alapnak (PUB 85.330) köszönhető.

A kutatás személyi feltételei az elmúlt évtizedek folyamán értelemszerűen változtak, de – amint erről az előszó részletesen beszámol – a folyamatosság fennmaradt és ez a tudatos építkezés a jövőre nézve is biztatónak tűnik. A sorozat alapítója és máig meghatározó mentora Borsa Gedeon, aki az első kötetnek szerkesztője, a másodiknak egyik szerzője, a harmadik és negyedik kötetnek lektora volt. Ha csak ez a sorozat lenne köthető Borsa Gedeon nevé-

hez, akkor is megkerülhetetlen lenne a művelődéstörténeti kutatások számára, pedig négykötetes tanulmánygyűjteménye, számtalan egyéb publikációja, külföldi könyvtári katalógusok mind hihetetlen munkabírású és fegyelmezett, a nemzetközi könyvtörténeti kutatások élvonalához tartozó tudósi életművéről tanúskodnak. Nem véletlen, hogy jelen bibliográfia szerkesztői valamennyien Borsa-tanítványnak tartják magukat és a harmonikus együttműködés évtizedek alatt is azonosan magas színvonalú munkát eredményezett. Sokat köszönhetnek a szerzők a kötet másik lektorának, Bitskey Istvánnak is, aki immár másodízben vállalta egy-egy kötet szakmai revízióját.

Az RMNy negyedik kötetének szerkesztői – jóllehet idestova harminc éve dolgoznak a bibliográfiai csoportban – a középső generációhoz sorolják magukat. P. Vásárhelyi Judit, a legújabb kötet szerkesztője, Heltai János, a harmadik kötet gondozója és Pavercsik Ilona, aki folyamatos munkatársa és a szűkebben értelmezett nyomdatörténeti kutatások szakértője, már a második kötettől kezdve részt vesznek a munkában, és bizakodásra ad okot, hogy a szerkesztőkhöz már a legfiatalabb generáció képviselője, Perger Péter is csatlakozott. A bibliográfia szerkesztésében közreműködők is régóta részesei a munkának: Käfer István szakértelmére a biblikus cseh nyomtatványok területén már az első kötettől kezdve számíthattak a szerkesztők, V. Ecsedy Judit nyomdatörténeti kutatásai pedig a második kötettől kezdve hasznosulhattak, nemcsak a haszonnal forgatott *Hungarica typographia* két kötetének felhasználásával, hanem megszámlálhatatlan – aprólékos kutatáson alapuló – szóbeli információval is. Az újabb generáció kép-

viselői illetve a bibliográfiai csoport további munkatársai (Kovács Eszter, Szvórényi Róbert, Kovács Zsuzsanna, Nyáry Zsigmondné) a mutatók szerkesztése, a példánynyilvántartások kezelése területén kaptak jelentős szerepet.

Az RMNy negyedik kötete ismét terjedelmesebb, mint az előző. Számszerűsítve a különbséget, a mostani kötet 250 lappal vastagabb, noha a korábbi kötetben feldolgozott húsz évnyi időtartamhoz képest az évszámhatár öt évvel csökkent és csupán 15 év könyvtermésének regisztrálása fért el a hatalmas kötetben. Még egy számot idézve, ebből a korszakból 1070 nyomtatványról adnak hírt a források; itt most nem részletezzük a levonandó üres tételeket (8) és a hozzáadandó, a szerkesztés közben előkerült, betűvel jelölt tételszámokat (22). Ezek a számok – összehasonlítva az előző kötetek adataival – a magyarországi könyvkiadás nagymértékű növekedéséről adnak számot, amelynek részletekbe menő értékelése túlhaladja egy recenzió feladatait. Mindenesetre megállapítható, hogy a földrajzilag csaknem azonos területen – hiszen a hódoltsági területeket könyvkiadás hiányában nem lehet figyelembe venni – öt évvel rövidebb időtartam alatt is közel százszal több kiadvány jelent meg, illetve feltehetően jobb a fennmaradási illetve könyvtörténeti információszerzési mutató is. A nyomdatörténetet illető változásokról, a nyomdák mozgásairól az idézett konferencián V. Ecsedy Judit adott áttekintést, a kötetben térkép és időrendi táblázat segíti az összehasonlítást. Ebből látható, hogy a jelzett időszakban csupán négy helyen, Eperjesen, Zsolnán, Pozsonyban és Loretomban indult új nyomda, a legrégebbi és még mindig működő tipográfiai műhely pedig a kolozsvári. A legtöbb kiadványról

viszont az 1625-ben Lőcsén indult nyomdából van tudomásunk. Az egyes nyomdák történeti áttekintésének fontos segédlete a helységek és nyomdák mutatója, amely ugyancsak V. Ecsedy Judit munkája. A korszak kiadványainak tartalmi változásairól – mások mellett – Heltai János számolt be (*Lelki okulár*), aki feltárta a hitvitázó irodalom – gyakran csak rejtett hivatkozásokból ismert – szövevényét, a tematikai áttekintést pedig Perger Péter részletes tárgymutatója segíti. A tízféle mutató a kötet korábban is alkalmazott feltárási módszerét követi (bár még mindig hiányoljuk a könyvtárak mutatójában a tételekre való visszautalást: így sajnos nem kereshető vissza, hogy melyik kiadvány található meg a csurgói gimnázium vagy éppen az oxfordi Bodleiana gyűjteményében.) A kötet illusztrációs anyaga, a címlapmásolatok összeállítása most is mintaszerű és csak örülni lehet annak, hogy már nincsenek üres tételek, a javuló együttműködésnek köszönhetően az összes fellelhető példányról készülhetett címlapmásolat, legyen az bármely szegletében a világnak, leginkább persze idehaza vagy a történeti Magyarország területén. Külön kell szólni az *Appendix*ben leírt nyomtatványokról is, mert ezek bizonyítják, milyen gondosan ellenőrizték a szerkesztők a korábbi bibliográfiai információkat és zárták ki a gyűjtőkörből az oda nem tartozó tételeket (és milyen kevés helyen kellett a sokkal nehezebb körülmények között dolgozó Szabó Károly vagy Ján Čaplovič megállapításait korrigálni!). Ugyancsak feltűnő, hogy a legtöbbet idézett könyvészeti leírás, BORSA Gedeon úttörő feltárása a lőcsei evangélikus nyomtatványokról nemcsak rengeteg unikum ismeretével, hanem nyomdatörténeti azonosításaival is a mai napig

megállja a helyét (*Régi magyarországi nyomtatványok a szlovákiai gyűjteményekben*, MKsz, 1963, 116–120; *Régi magyarországi nyomtatványok a cseh- és morvaországi gyűjteményekben*, MKsz, 1963, 344–347). Az újabb nemzedékek kutatási affinitását bizonyítja, hogy pl. KISS Farkas Gábor Joannes Mischel foglalkozó tanulmánya 15 helyen segített a szerzői, közreadói azonosításban (*Johann Misch Astrophilus Nagyszombatban*, MKsz, 2005, 140–166). Természetesen hosszan lehetne idézni a nyomtatványleírásokban gyakran idézett kézikönyvek vagy tanulmányok sorát, itt most csupán az RMNy III. megjelenése után elkészült, a régi magyarországi szerzők azonosítását megkönnyítő hatalmas kötetre, WIX Györgyné munkájára utalunk (azért is, mert a szakirodalomjegyzék hibásan hivatkozik rá): *Régi magyarországi szerzők*, I, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., 2008. Nem lehet eléggé hangsúlyozni azt a kollegiális segítőkészséget, amelyet a nyomdatörténet kutatói egymás munkája iránt tanúsítanak. Pavercsik Ilona és V. Ecsedy Judit nem csak könyveivel, tanulmányaival szerepel nagy számban a nyomtatványok leírásában, hanem számtalan helyen mondanak köszönetet a szerkesztők a még nem publikált kutatások eredményeinek átengedéséért, a szóbeli információkkal segített munkáért. Ugyancsak nagyvonalú segítségéről tanúskodik az *Officia propria patronorum regni Poloniae* című unikális nagyszombati mű, mert miként a 3116A szám alatt olvassuk, „az eddig bibliográfiailag ismeretlen kiadvány Petneki Áron szóbeli közlése alapján vált ismertté”. Jóllehet az RMNy szerkesztői nem adnak meg kézirat-lezárási időpontot, mégis tetten érhető az a frissesség, amely a leírások, a feldol-

gozott szakirodalom datálásában megnyilvánul. A 2012 tavaszán megjelent terjedelmes kötetbe feltehetőleg még az utolsó korrektúra idején is kerültek fontos adatok, pl. a 3035A tétel a kolozsvári unitárius püspökség könyvtárában 2010-ben megtalált unikumtöredékről ad leírást, amelynek egy példányát az OSZK-nak is sikerült megszereznie (*Vitairat a bálványimádásról*, Kassa, 1662–1663). Még frissebb azonban az a „szakirodalomban eddig nem szereplő nyomtatvány”, amelynek kötetátlából kiáztatott töredékét FEKETE Csaba publikálta, a betűtípus meghatározását V. Ecsedy Judit végezte el. A könyvészeti, tartalmi feltárás és a facsimile közlése 2011-es datálású (*Sárospataki ábécés-könyv töredéke az 1660-as évek második feléből*, MKsz, 2011, 313–340).

A hagyományok alapján teljes körű feldolgozást nyújtó RMNy természetesen az adott keretek között nem tud minden problémát megoldani, elveszett példányokat feltárni, bizonytalan hivatkozásokat beazonosítani. Mint már korábbi kritikájában KULCSÁR Péter is utalt rá (ItK, 1984, 733–736), meglehetősen nagy a csak feltételezett, példány szerint nem ismert nyomtatványok száma. Ez elsősorban a leginkább népszerű kiadványok, a kalendáriumok sorában érzékelhető, bár a bibliográfia szerkesztői csak ott adnak új tételszámot a feltételezett nyomtatványnak, ahol a nyomda működésének történetéből vagy más források alapján jó okkal feltételezhető az adott év naptárának megjelentetése. Továbbra is problematikus a szegedi könyvtörténeti műhely könyvjegyzékeinek felhasználása. A Szenci Kertész Ábrahám hagyatéki leltárát közreadó MONOK István megállapítása segítségével (*Szenci Kertész Ábrahám kereskedői könyvkészlete halála-*

kor = *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002*, Marosvásárhely, 2002, 365–375) sikerült például egy eddig ismeretlen, orvosi tanácsokat közlő munka azonosítása (*De conservanda bona valetudine...*, Várad, ante 1660, RMNy 2886), de példány még nem került elő, és feltehetőleg több hasonló nyomtatványról van már ismeret a publikált – de még könyvszerűen nem feltárt – korabeli könyvjegyzékek, hagyatéki leltárak tömegében. A kalendáriumok, orvosi tanácsok mellett a leggyakoribb példányvesztés a tankönyveket (Comenius!) és a vitairatokat érinti. Ezért olyan izgalmas Heltai János vitairat-rekonstruáló tevékenysége (lásd az RMNy sajtóbemutatóján tartott előadást illetve a Miskolci Egyetemen szervezett konferencia anyagát: „*Tenger az igaz hitről való egyenetlenségek vitatásának előadott özöne...*”: *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, Miskolc, ME BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005).

Amilyen fájdalmas a sok elveszett mű, csak szakirodalomból vagy sejtésből ismert tétel, annál örömtelibb, hogy az RMNy munkatársainak koncentrált tevékenysége folytán rendkívül sok a kötetben az olyan nyomtatványleírás, amely unikális példányról, egyetlen kötetről ad hírt. Szinte hihetetlen, hogy a tudatosan – több irodalomtörténész által is kutatott – Szenci Molnár Albertnek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött zsoldároskönyvéről (Várad, 1652–1660, RMNy 2750) csupán 2002 óta, V. Ecsedy Judit publikációjának köszönhetően van pontos leírásunk (lásd a fent idézett *Emlékkönyvben*, 384). Ugyancsak kalandos és feltehetően folyamatosan íródik az RMNy 3282. tétel története is. Kis Imre *Cáfolata egy*

calvinista professornak... (feltételezett) című munkájáról van ugyan négy publikáció, az OSZK-ban őrzött töredéknek még facsimile kiadása is, azonban a hajdan a berlini Humboldt Egyetem Finnugor Intézetének könyvtárában őrzött töredék 2000 körül „lappangott”. Miután a berlini anyag 2011-ben visszakerült eredeti őrzési helyére, a hallei egyetemi könyvtárba, jelenleg nem állapítható meg, hogy a keresett töredékek elvesztek-e, viszont mégis olvashatók az Országos Széchényi Könyvtárban korábban készített mikrofilmmásolat alapján. Hasonlóan bizonytalan Eszéki T. István *Rythmusokkal valo szent beszélgetes* című művének sorsa (RMNy 3539A). A hajdanában a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban őrzött példányról Dézsi Lajos készített kéziratos másolatot, ennek alapján adta ki VARGA Imre a *Magyar nyelvű iskolai előadások* (Bp., 1967) című munkájában, majd az RMKT XVII/10. kötetében. Az azóta (mióta?) lappangó példányról van másolat az OSZK-ban és az MTA Könyvtárában, de a mostani lelőhelyről az RMNy sem tud beszámolni. Mindez azért is érdekes, mert a címlapfotók között találunk ugyan egy fényképet, de arról hiányzik a *Rythmusokkal valo* címkezet.

Ha a még megoldatlan problémák, a bizonytalan előéletű vagy sorsú nyomtatványok között tallózunk, sok olyan érdekességre bukkanunk, amelynek feltárása jövőendő kutatók, külföldi ösztöndíjasok feladata lehetne. Sok (22) példányból ismert az a jezsuita vitairat-fordítás (*Jesuita paterek titka*, Várad, 1657, RMNy 2746), amelynek eredetijét a nemzetközi szakirodalom, így a British Museum katalógusa is Caspar Schoppius műveként regisztrálta. Noha az RMNy is valószínűsíti ezt a feltételezést, a szövegek összevetésére nem

volt lehetőség, és az előszóban említett francia és angol kiadásnak sem sikerült a nyomára bukkanni. Ugyancsak hozzáférhetetlen Molnár Gergely *Elementa grammaticae latina* (Várad, 1657, RMNy 2747) című munkája, amelynek egyetlen ismert példányát BORSA Gedeon írta le a dubrovnikai domonkos kolostor (Dominikanski samostan) példánya alapján (*Régi magyarországi nyomtatványok a jugoszláviai gyűjteményekben*, MKsz, 1967, 280–282), ám részletes leírás azóta sem készülhetett róla. Minden Zrínyi-kutató számára izgalmas esemény lenne Abraham Zeleniczius Zrínyi-gyászbeszédének (RMNy 3234) megtalálása, amelyet feltehetően 1665 elején adtak ki Nagyszombatban, létezése azonban csak Kéry János Zrínyi temetését leíró műve alapján feltételezhető (*Turcici ferocia*, Pozsony, 1672). Természettudományi ritkaság lehetne Ladiver Illésnek az atomokról szóló vizsgatételeket tartalmazó műve (*De atomis contra Zabanium*, Zsolna, 1667, RMNy 3400), amelynek említése csak egy 19. századi iskolatörténet adata alapján feltételezhető. A számtalan Comenius-kiadás között tisztázandó lenne az 1669-ben Nürnbergben megjelent *Orbis sensualium pictus* magyar fordítójának személye is, aki az ajánlásban csak M. M. U. R. monogrammal jelöli magát (RMNy 3587). A hadtörténet kutatói számára jelenthet kutatási feladatot annak a Pozsonyban 1669-ben megjelent hadtudomá-

nyi értekezésnek a feldolgozása, amelynek mind a négy példánya ugyanannál az őrszónál szakad meg, sem szerzője, sem a kiadás keletkezéstörténete nem tisztázott (*Campus Martius sive institutiones castrenses*, Pozsony, 1669, RMNy 3597). Szintén ismeretlen a szerző(nő)je és a fordítás alapjául szolgáló mű eredetije is annak az *Istennel való maganos beszélgetes* című imádságoskönyvnek (Kolozsvar, 1670, RMNy 3646), amelynek egyetlen példánya Marosvásárhelyen található, és talán német katalógusok segítségével megoldható az a szerző is, aki Caladon der Deutsche álnéven adta közre lakodalmi köszöntőverseit (*Kräuterwein*, Zsolna, 1670, RMNy 3689; a címlapfotó tanúsága szerint a szövegben a címleírással ellentétben „eingerichtet” helyett „eingeschenkt” olvasható).

A hagyományos bibliográfiai feltárás és megjelenítés fontosságát hangsúlyozó recenzió végén nem mulasztható el annak megemlézése sem, hogy az Akadémiai Kiadó a nyomtatott kiadás tulajdonosainak – regisztrációs szám használatával – lehetővé tette a teljes bibliográfia online letöltését és használatát is. Mind a bibliográfia szerkesztői, adatgyűjtői, mind a kiadó munkatársai munkájukért megérdemlik a könyvtörténész szakma legmagasabb szintű elismerését.

Németh S. Katalin

REGÉNYEK, MÉDIUMOK, KULTÚRÁK. TANULMÁNYOK.

A HARMADIK VESZPRÉMI REGÉNYKOLLOKVIUM

Szerkesztette Kovács Árpád, Budapest, Argumentum Kiadó, 2010 (Diszkurzívák, 10), 482 l.

A Veszprémben – korábban *A regény nyelvei* és *A regény és a trópusok* címmel – rendezett regénykollokviumok a diszkurzív poétika értelmezői gyakorlatának erősítését, a módszer kortárs hazai diskurzus(ok)ba való hatékonyabb beemelését tűzték ki célul. A konferenciákról mindkét esetben a jelen sorozat keretein belül készült terjedelmes, az adott témákat gazdagon körbejáró tanulmánykötet. A címből ítélve úgy tűnik, hogy a konferencia előadásai ezúttal a regény anyagi vagy mediális meghatározottságára, kulturális beágyazottságára kívánnak reflektálni, párbeszédbe léptetve a veszprémi irodalmi műhely poszt-strukturalista irányultságát az utóbbi évtizedekben felerősödő kultúrantropológiai, médiaarcheológiai paradigmákkal. A konferencia résztvevői (ezúttal is) szabadon kezelték a kiírás témáját, amely pedig a kötet címdalára másolt, mottóként is felfogható – a kultúrát az autokommunikációra berendezkedett struktúrák segítségével értelmező – Lotman-idézetet olvasva akár erős előfeltevéseket is implikálhatott volna. Igaz, napjainkban határozott érvénnyel bír a megállapítás, miszerint az irodalommal együtt a kultúráról is beszélünk, és ennek a szólamnak kimondva-kimondatlanul részeivé válnak az esztétikai tapasztalat közvetlen „kinyerését” felfokozó vagy éppen gátló, az adó, az üzenet vagy a vevő oldalán megjelenő tényezők is. Míg azonban Bónus Tibor tanulmányából (valamint *A csúf másik* címmel 2006-ban megjelent *Pacsirta*-olvasatából) az látszik, hogy a kultúrantropoló-

giai rákérdezés új megvilágításba helyezhet akár már túlinterepreált tűnő szövegeket is, addig a mediális olvasatokat – leszámítva a számtalan vonatkozó tanulmánykötet jelentékeny eredményeit – jobbára szkeptikusan kezeli a hazai irodalomértés. Érthetően, hiszen – látványos példát említve – a kittleri *grand récit*, az *Optikai médiumok* (illetve ennek egyes passzusai) minden inspiratív jegye ellenére sok esetben csak reflektálatlanul kerül szóba, illetve helyezkedik el a lábjegyzet kontextusában. (Nem beszélve a magyarul máig hozzáférhetetlen, negyedszázada megjelent *opus magnum*-ról, az *Aufschreibesysteme 1800/1900* című munkáról.) Egy mediális vagy médiaarcheológiai olvasat – már ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről – könnyen beleeshet a szimpla analógiagyártás csapdájába, amelyet követően az irodalmi szöveg, illetve az ezt körülvevő apparátusok (szélsőséges esetben) csupán egy fogalmi transzponáláson esnek át, így gyarapítva a „szövegfügetlen” médiatörténet virtuális enciklopédiáját. Úgy tűnik, hogy az archeológiai premisszákkal megerősített médiatudomány eddigi egyetlen markáns következményét a filológia újradefiniálására törő kísérletekben rajzolhatjuk meg.

A kötet címébe foglalt fogalmi hármas nagyjából egyenlő mértékben jelöli ki a huszonhét tanulmányt tartalmazó kötet fő értelmezési irányait, nincs olyan szöveg, amely a prózapoétikai irányultsággal szemben elutasítaná vagy degradálná a kulturális-mediális közeg(ek) létjogosult-

ságát. A tanulmányok elolvasásával az olvasó nem tud pontosabb meghatározást adni arra a kérdésre, hogy releváns-e egyáltalán a regények megalapozta kultúráról, a médiumként felfogott regény történetéről vagy akár a kultúra/kultúrák regényes narratívájáról beszélni, ráadásul ezek a – konkrétan nem megfogalmazott – kérdések jobbára árnyalt, gyakorlatias formában, szövegelemzések keretei között merülnek föl. Az ezekre adott válaszok legfeljebb együttesen segíthetnek kijelölni a regény, a médium és a kultúra közti összetett kapcsolati hálót, noha a mellérendelő viszony pontos meghatározását a kötet nem is tűzheti ki célul. A tanulmányok három fejezetre oszlanak, amelyek címei kissé talán erőszakosan terelik önálló mederbe a címekben megjelenő fogalmakat (pl. kultúra, fikció, „hangzó, képi és szóbeli kontinuum”) néhány esetben rendkívül izgalmas módon variáló és applikáló szövegfolymot. Mivel azonban ezek a mesterségesen kialakított „rekeszek” elkerülhetetlenek egy hasonló, terjedelmes szövegébázist felvonultató kötet esetében, illetve éppen ezek a kötetrendezői eljárások alakíthatják ki a szakszövegek olvasásakor megnyilvánuló dinamikát, az ecsetelt „probléma” nem vált ki komoly deficietet, nem gátolja az érdeklődőt abban, hogy engedve a csábításnak, elmélyülhessen a megidézett szövegek vagy szöveggalaxisok újraértelmezéseiben.

Az első fejezet a *Kultúra, történelem és fikció az elbeszélő prózában* címet viseli. Az itt olvasható tanulmányokból kettő a struktúra, illetve az életmű segítségével próbálja szoros keretek közé fogni a tárgyalt (vagy majdan tárgyalandó) elbeszélő szövegeket. Míg azonban Kabdebó Lóránt egy óhatatlanul vázlatos, de megannyi

értelmezési irányt kijelölő biográfiát tár elénk, addig Abádi-Nagy Zoltán „retorikai diszkurzivitásának” gyakorlati fogódzóit csak egy másik tanulmányból ismerhetjük (majd) meg – a szűk harminc lap lefekteti az elemzés alapjait, bemutatja a kulcsfogalmakat (diszkurzivitás, enthüméma, narrato-retoréma) és kitér a megközelítés sajátosságaira is, de a példák jelentősen megkönnyítették volna a szakszöveg értelmezését. Kabdebó „pályaképe” személyes impressziók és levélrészletek segítségével hozza közelebb az olvasóhoz Határ Győző kiterjedt életművét, illetve ennek kitüntetett darabjait, és a szöveg előnyére válik az esszébe hajló beszédmod is, de a számtalan ötletet tartalmazó írás azonnali folytatásra vár, mintsem hogy a lezártág akár illuzórikus benyomását keltené. Érdekes lenne például Határ szövegeit éppen Abádi-Nagy megközelítése mentén interpretálni, azaz felmutatni a magyar kultúrát jól ismerő, azt gyakorta bíráló szerző szövegeibe beépített „meggyőzési igyekezetet” (15) is. Ez a jelenség válik kimondatlanul vezérlőelvűvé Eisemann György tanulmányában, amely a meggyőzés nyelvének „ideális” kontextusa, a politikai nyelvhasználat mentén értelmezi Mikszáth és Jókai egy-egy szövegét. Miután felteszi a kérdést, „hogyan emel át az elbeszélés a közismert társadalmi-politikai narratívákból bizonyos elemeket a saját világába, valamint hogyan medializálja ezeket?” (52), az elemzések során arra mutat rá, hogy a politikai kommunikáció sajátos kompetenciával bír a szemantikáról leválasztott nyelvi „matéria” különböző transzponálási módjait illetően, de a szöveg – „végső” formájában – nem tudja lerombolni a „nyelv historikus kiindulású értelemadó funkciójának” (57) tekintett per-

formatívumot. Habár Orosz Magdolna nem a szoros értelemben vett politikai kommunikáció mintaszövegeit veszi alapul, Leo Perutz *Szent Péter hava* című regényének jelentékeny olvasata kapcsán az elbizonytalanító fantasztikum narratív aspektusa, valamint a metaforizáció összetett művelete összjátékának fókuszpontjából tárja fel az emlékező-visszaemlékező főhős individuális, a kollektív „történelem” szemléletétől (el)különböző(dő) narratíváját. Szorosan ide kapcsolódik Selmeczi János írása, amely a turgenyevi fantasztikum árnyalt bemutatására vállalkozik. Az orosz recepció hatására „titokpróza-ként” kezelt, az életmű kései szövegeit tartalmazó korpusz annyiban számíthat fokozottabb érdeklődésre, amennyiben az alapvetően sejtető-ködösítő hangvételnek köszönhetően maga nyújt támpontokat a fantasztikum berekesztésére, hiszen a transzcendens jelenéseket empirikusan hozzáférhetővé teszi. Selmeczi számtalan példával illusztrálja Turgenyev szintagmatikus sorait („fantasztikus szintagmáit” – 126–129), de kitér az álom, a titok és az (ön)megértés összefüggéseire is. Emellett tanulmánya hozadékának nevezhető az a próbálkozás is, ahogyan a Todorovétól különböző fantasztikum-elméleteket is megpróbálja játékba hozni, igaz, a Freud álomelméletében rejlő, a tanulmányban jobbra csak érintett lehetőségek részletesebb bevonása még több sajátossággal ruházhatná fel a turgenyevi fantasztikum mediális váltásokra „utaló” vagy ezeket „kikényszerítő” jegyeit. Kovács Gábor és S. Horváth Géza tanulmányainak közös pontja az irodalomtörténeti felütés, illetve a periodizációs műveletekre visszavezethető végkövetkeztetés: előbbi szerző egy Gárdonyi-kisregényt elemez, korszakküszöb-

ként tekintve rá, utóbbi pedig Dosztojevszkij *A szelíd teremtés* című szövegét a „belső monológ pontos lejegyzésére” irányuló „első kísérletként” (141) értelmezi. Az *Az a hatalmas harmadik* című Gárdonyi-szöveg „egyfelől igyekszik mind világszemléleti, mind antropológiai szempontból elszámolni azzal a civilizatorikus, technikai-kulturális robbanással, amely a tizenkilencedik század második felének Magyarországon bekövetkezett. Másfelől felismeri, hogy a világ megváltozása átalakulásra kényszeríti az irodalmat és benne a regényköltészetet is.” (76–77.) Kovács Gábor izgalmas értelmezése új színekkel gazdagítja a vonat „médiáról” szóló szakirodalmat (BEDNANICS Gábor könyvében – *Kerülőutak és zsákutcák*, Bp., Ráció, 2009 – külön fejezet tárgyalja a *vonatköltészetet*), ráadásul teszi ezt egy eddig a reflektorfényen kívül eső szöveg kapcsán. S. Horváth kanonikus szövegekkel (a már említett kisregénnyel, illetve Hugo *Egy halálraitélt utolsó napja* című szövegével) foglalkozik. A tanulmánykötet egyik legösszetettebb írása az igazság nyelvének keletkezésétől az írás/íróadás metaforikus szerveződésén és a szerző ontológiai státusváltásán át az idő összesűrűsödésének poétikai eljárásáig olyan – a vizsgált szövegeken jóval túlmutató – jegyeket gyűjt össze, amelyek kiegészülve a dosztojevszkiji hangírás izgalmas „formulájának” bemutatásával meggyőzően tárják fel a belső monológ szerteágazó mediális aspektusait. Molnár Gábor Tamás hasonlóan inspiratív tanulmánya a magyarul azóta már megjelent *Gravity’s Rainbow* (*Súlyszivárvány*, Bp., Magvető, 2009) és a *Tristram Shandy* olyan jellegű értelmezésére vállalkozik, amely egyszerre veszi figyelembe a szöveg-mint-technológia

elvét, illetve a közvetítés és a kommunikáció mediális variációit is. Az összefoglalhatóság szempontjából nem éppen recenzióbarát szöveg (de ezzel inkább az értelmezés gazdagságára, mintsem nehézségeire vagy problémáira gondolok) úgy olvasa össze a két monumentális regényt, hogy miközben követi Pynchon rejtett utasításait (a természettudományi ismeretek kötelező, mert az értelmezéshez nélkülözhetetlen mozgósítását), ez a művelet Sterne szövegének eddig – látszólag sajnálatos módon – alulexponált jegyeire világít rá.

A második, *Hangzó, képi és szóbeli kontinuum a regényben* című egység Szegedy-Maszák Mihály komparatistikai vizsgálatával indul. A kései 19. századtól a 20. század derekáig ívelő, illetve ezen átnyúló szövegekörpuszt a szerző a társművészetek rejtett vagy nyilvánvaló, a szövegek elsődleges kontextusát körülíró jelenléte szempontjából idézi fel, miközben arra koncentrált, hogy felmutassa azt, hogyan rajzolhatják újra a művészeti ágak közötti kapcsolati hálót az irodalmi szövegek, illetve ezek intermediális játéka. Ilyen értelemben Harsányi Kálmán *A kristálynézők* című regénye azért is bizonyul remek „nyersanyag” Arany Zsuzsanna számára, mert az utóbbi évtizedekben újra felfedezett szöveg szinte tárháza a különféle mediális tapasztalatoknak. A vizuális és auditív komponensek (és az ezt „legyártó” korabeli médiumok) bemutatása mellett azonban legalább ennyire nagy jelentősége van a regény műfaji meghatározásának, a biográfiai én és a narratív én közötti kölcsönhatás feltárásának is. A regényre poétikailag kidolgozatlan szöveggént tekintett az eddigi recepció – a tanulmány szerzője nagyban hozzájárul ahhoz, hogy ez a vélemény a kortárs irodalomkutatás számára

inkább jelentékeny előnyként, és ne zavaró momentumként szolgáljon. A *hangzás* szövegbeli „megjeleníthetőségének” lehetőségeiről vagy korlátairól három tanulmányt olvashatunk. Tegye Gabriella a szonátaforma reprezentánsaként elemzi Duras *Moderato cantabile* című szövegét. Sztár Katalin egy olyan regény vizsgálatára vállalkozik, amely kanonikus szövegként eddig markánsan ellenállt az értelmezői jelentéstulajdonításnak (legalábbis az elsődleges kontextus és a fantasztikus narratíva által legkézenfekvőbbnek tűnő irányoknak), lévén *A gólyakalifa* legalább annyira ellehetetleníti a freudi alapokon történő értelmezéseket (is), mint amennyire látványosan fel is kínálja azokat. Jelen megközelítésben Babits klasszikusa *költői regényként* (219) a látvány–hang vagy vizuális jel–nyelvi jel közötti átmenetek olyan mintaszövegének bizonyul, amely egyúttal az elbeszél álom segítségével tematizálja a „nyelv egyfajta működésmódját” (223), miközben a sajátos jelentéssel telítődő *csönd* szót (és ennek sajátos „történetét” vagy narratíváját) állítja a metaforizációs folyamatok középpontjába. Hasonlóan kanonikus mű, a *Holt lelkek* interpretációja a téma Kovács Árpád írásában: az életút „szemantizálódása” itt is egy új nyelv kialakítására tör, de a poémában – a „gogoli fantasztikum” (233) mechanizmusának engedelmességgel – a szó az utcáról a könyvbe kerülve válik az önméltóság fordulóponyjává. Az elemzés a Gogol-szöveg gazdag narratív rendszerét és bő szókészletét is megdolgozza, felmutatva azt, hogy az élet „folyamatosan elbeszél és elbeszélve értelmezett valóság, azaz személyes létmód, aminek az élet-rangját épp a nyelvi megnyilatkozás teljesíti ki.” (251.) Molnár Angelika és Bényei

Tamás a szövegbe kódolható képiség lehetőségeiről értekezve Gogol és Goncsarov, illetve Oscar Wilde szövegeit vizsgálják. Előbbi szerző megközelítése szorosabban illeszkedik a diszkurzív poétika interpretációs bázisához: a feltárt szójelentések a „szavak szemantikai emlékezetén” (268) alapulnak, megerősítve az észlelés pillanatszerűsége és a folyamatos írásaktus verbális „kódja” közötti dinamikát. Bényei véleménye szerint a *Dorian Gray* arcképében a kép „műtárgyiassága” és a „lélektani allegória kulcsmozzanatának” (282) tekinthető gótikus hasonmás-jelleg feszülnek egymásnak, de a metaforikus megfeleltethetőség helyett a határvonalak inkább (metonimikusan) összecsúsznak, így a portré sem ábrázol (ez lenne a metafora ismérve), hanem a tárgy nyomát rögzíti, azaz „előhív” (292). A „képiség viszontagságai” ebből az elcsúszásból erednek, de mindezt bonyolítja a Dorian körüli alakok alkotásról és esztéticizmusról alkotott eltérő véleménye, valamint narcisztikus hajlamuk is. Az időbeliségből kimaradó, *unheimlich* alakzatról írottak a kötet fantasztikus irodalomról szóló eszmefuttatásaihoz csatlakoznak. Hasonlóan érdekes megállapításokat tartalmaz a kötet Kosztolányi-blokkja, amelyet Dobos István és Bónus Tibor szövegei alkotnak. Előbbi a hatás és olvasás közötti viszonyra, az irodalmi közegre, valamint a közvetítettség fogalmára kérdez rá Kosztolányi irodalomszemléletének tükrében. A szoros szövegolvasatok kiegészülve a kortárs medialitás-kutatás eredményeivel olyan feltevések izgalmas magyarázatára sarkallják a szerzőt, mint például az „esztétikai tapasztalatot létesítő közegnek” (309) tekintett irodalmi olvasás, a kimondott megformálásában elengedhetetlen szerepet vállaló írószer-

szám (311), vagy az új médiumok közvetlen jelenlétből eredő népszerűsége (315). Ide kapcsolódik az érzékelés, a nyelv és a megértés közötti törés (316) is, amely a mindenkori transzpozíció – nyelvileg vizs-
szakódolható – jelentéstöbbletét eredményez(het)i. Bónus Tibor *close reader*ként az *Édes Anna* egyszerre nézői és szereplői pozícióba vont alakjainál vizsgálja meg azt, hogy olvashat és olvasódhat a másik, illetve hogyan torkollnak bele a megfigyelő észleletei a morál és a hatalom diskurzusába. „Kosztolányi regénye a látható és a láthatatlan, az érzéki és az érzék feletti, a képi és a nyelvi, a látványi és a képzeleti különbségeinek finom [...] színreviteleit produkálja, melyek gazdag szemiotikai hálót alkotva határozzák meg, s teszik lényegében lezárhatatlanná a szöveg olvasását.” (321.) Ezt követően nyelviség, kép és hang, tudás és titok összefüggéseiben mutatja be a tekintet szövegbeli működését vagy játékát, feltárva a szövegbeli szemek működésének antropológiai horizontját. A fejezetet záró tanulmány a színrevitel aktusában kapcsolódik a Kosztolányi-olvasathoz: Komáromi Sándor konkrét példán (az általa vezetett társulat Dosztojevszkij- és Bulgakov-adaptációi alapján) mutatja be a regények színpadra állításának lehetőségeit és buktatóit. A többszintű dialogicitás, amely az én „öndestrukciós törekvéseitől” (350), a belső párbeszéd-től az alapszöveg és a rendező, illetve az elkészült darab és a közönség közötti viszonyokig húzódik, mű és interpretáció „alapviszonyát” árnyalhatja, hiszen az interakciók általi „egyértelműsítések” a minden-kori interakcióba-lépés pillanatában új és új jelentéssréteggel gazdagítják az eredeti szöveget, igaz, minduntalan rákérdezve erre az eredetiségre.

A komparatív dimenzió címet viselő utolsó egység legtöbb szövegértelmezése a köziség/közöttiség témájából kiindulva szűr le jelentékeny következtetéseket. Csúspán egyetlen szöveggel (a kötet sorrendjét követve) Hoványi Márton *A Karamazov testvérekről*, Szilágyi Zsófia *Az Isten háta mögött*ről, illetve Fried István a *Két Szicília királya* című Kuśniewicz-regényről szóló tanulmányai foglalkoznak, Kalavszky Zsófia pedig *A kapitány lánya* különböző szövegváltozatainak szenteli írását. Utóbbi szöveget is beleértve (amelyben a legújabb magyar kiadást készítő szakembereket is foglalkoztató, Tomasevskij és Okszman között zajló vita állomásai mellett a kortárs orosz filológia álláspontja is megjelenik) a felsorolt írások a különböző kulturális kódok működésébe engednek bepillantást. Hoványi a Biblia erős pretextus-jellegét kiemelve találja meg Zoszima sztarec és Aljosa párhuzamait Illés és Elizeus történetében, amelyek így az ősi prófétai hagyományt „intertextualizálják”. Dosztojevszkij regényében, ráadásul a tanulmány a két szereplő közé „ékelődő” Nap-szimbólum feloldását is megcélozza. Szilágyi Zsófia a vizsgált szöveg kissé elcsépeltnek tűnő kategóriáján („a magyar *Bovaryné*”) finomít a regényt „Veres Laci regényeként” olvasva: megállapítása szerint *Az Isten háta mögött* a kor kisvárostematikájában már Kosztolányi regényei előtt képes poétikai újdonságokat felmutatni. Fried egy a magyar olvasók előtt – talán megkockáztatható – ismeretlen regényt mutat be, amely viszont kulturális vagy kultúraközi toposzokat vonultat fel a Monarchia „kavalkádjának” horizontján, illetve számtalan ponton kapcsolódik a katonaiskolák életét bemutató ismert szövegekhez, amelyekben a katonaiskola a

határhelyzet allegorikus helyévé válik (453). A klasszikusabb komparatistikai elemzések közül Mezősi Miklósé a *János vitéz* és az *Isteni színjáték* közös allúzióit tárja fel, de rámutat arra is, hogyan olvasssa, illetve formálja saját képére Petőfi a Dante-szöveg antik pretextusait. Horváth Kornélia a kortárs recepció által agyonhallgatott, de népes olvasótáborral bíró Baricco két – az elemzés szerint „erős” intertextuális kapcsolatokkal rendelkező – regényét mutatja be: míg a *Novecento* esetében az *Odüsszeia*, a *Selyemnél* Marco Polo úti beszámolóit adnak kulcsot az értelmezéshez, ráadásul utóbbi esetében a cím a „regényszöveg és az írásfolyamat autopoétikus trópusának figurációjaként” (381) is értelmezhető. A heideggeri fogalmi háló és a ricoeuri narratív azonosság jelöli ki Szávai Dorottya elemzésének kereteit. Camus és Esterházy bizonyos szövegeit a Jób-történet olyan jellegű változataiként olvassa a szerző, amelyekben a fiúi önmegértés „kalandja” a regényműfaj témáján át az otthontalanság-érzésig és a név visszavonásának aktusáig számtalan alapproblémát érint, ráadásul a barthes-i „szerzőhalál” működésével szembeni inverzióként is felfogható. Irónia és nevelődés kapcsolata a fő vizsgálati irány Horváth Csaba szövegében, amely a regény korábbi, 19. századi (ön)definíciójának kiindulópontjából jut el a valóság összeállíthatóságának poétikai variánsaiig Kertész Imre és Závada prózája alapján. *Azonosságkérdések és kultúraköziség* – olvasható Ladányi István tanulmányának címében, amely akár összefoglalhatná a kötet „komparatív dimenziójának” kijelölt egység fő kutatási irányait is. Krleža és Slamnig regényeinek elemzése során – a korábbiakhoz hasonlóan – számos termékeny gondo-

lat fogalmazódik meg az emlékezés dinamikájának a jelenben való aktualizációjától kezdve a törléssel alá helyezhető *hazatérés* motívumáig, amely utóbbi aktus éppen a közöttség létmódjának köszönhetően válhat markáns olvasási horizonttá a kötet számos írása és az elemzett szövegek kapcsán.

A *Regények, médiumok, kultúrák* a látványlag nehezebb utat választva a régebbi paradigmák egyes észrevételeit próbálja aktualizálni abban az új kontextusban, amely a szoros szövegolvasás során gyakran fordul segítségért az irodalmi termelést meghatározó „külső” tényezők és episztémék felé. Számos interpretáció – amellet, hogy szűkebb célkitűzését is teljesíti, azaz új szempontból szólaltatja meg választott szövegeit – már-már általános érvényű kijelentéseket tartalmaz, jobban mondva ráirányítja a figyelmet (többek között) a szó önálló „narratívájára”, szemantikájára, a megnyilatkozások performatív horizontjaira, hang és képiség aspektusaira, amely jellegzetességeket tehát több esetben a formalista-strukturalista kérdezőhorizontból szólaltatják meg az egyes értelmezők. A kötet szövegbázisa rendkívül széles, a legjellemzőbb magyar és orosz irányultság mellett angol, amerikai, olasz, francia szövegek is terítékre kerülnek. A legtöbb értelmező elsősorban a regényre, és ami még

fontosabb, a regény műfajára kérdez rá, csak néhány tanulmányban válik explicitté a médiumokkal, illetve a kultúrával való „foglalatosskodás”, még ha a cím hármassága erőteljesen jelzi is az összefonódást. A tanulmánykötet így felfogható a regény műfajszemantikáját körülíró szövegcsokorként is, amely aspektus a legváratlannabb pontokon tör felszínre, és meglepő erővel irányítja az egyes olvasatokat. További érdekesség az írás aktusának gyakori megjelenése, amely gyűjtőpontja lehet a múlt század első felében jellemző értelmezési irányzatok és az ezredforduló során trenddélő váló archeológiai-antropológiai irány gyakorlati hozadékainak. A tavalyi év során rendezett *Regényművészet és íráskultúra* című konferencia, illetve az előadások szövegét tartalmazó kötet vélhetően újabb érvekkel támasztja majd alá az elsősorban a szövegre koncentráló, de a legújabb-kori interpretációs elvek által favorizált „kulcsszavak” ökonómiájába beékelődő szemantikai olvasatok markáns létjogosultságát. Ennek ismeretében jelen kötet egyszerre szolgálhat gazdag prezentációként és felvezetésként is: írásai a dinamikus előfeltételeknek köszönhetően képesek egy másik, izgalmas aspektusból szemlélni a médiumként felfogott irodalmi szöveget.

Wirágh András